

УГОЛОВНОЕ ПРАВО, УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

УДК 343.34

МАСОВІ ЗАВОРУШЕННЯ: ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ

Віктор БОЯРОВ,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України

SUMMARY

In this article the authors examine some of the problematic issues of classification of criminal offenses such as riotous disturbances. The methods of committing organizational actions during the riotous disturbances, as well as active participation in the commission of disorderly crowd violence against people by participants; pogroms, arson and destruction of property; the eviction of citizens, armed resistance to the authorities; aggravating circumstances of riotous disturbances are considered. The differences in classification of penal actions are brought, which include responsibility for the organization or active participation in the commission of mass riots and other offenses: hooliganism committed by a group of persons; group violations of public order; incitement to commit acts that threaten public order; seizure of state or public buildings, etc.

Key words: mass disturbances, criminal characteristic, classification

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються проблемні питання кваліфікації масових заворушень. Розглядаються способи здійснення організаційних дій під час масових заворушень та активної участі в учиненні учасниками натовпу, що безчинствує, насильства над особою; погромів, підпалів і знищення майна; насильницького виселення громадян, озброєного опору представникам влади; кваліфіковані ознаки масових заворушень. Наводяться відмінності у кваліфікації кримінально-караних дій, які передбачають відповідальність за вчинення масових заворушень і хуліганства, вчиненого групою осіб; групового порушення громадського порядку, закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, захоплення державних або громадських будівель чи споруд тощо.

Ключові слова: масові заворушення, кримінально-правова характеристика, кваліфікація.

Постановка проблеми. За часів незалежності в Україні кількість масових заворушень збільшується: події, пов'язані з «Білим братством» (у листопаді 1993 р.), події в Криму в червні 1995 р. та 9 березня 2001 р. в Києві; групові вчинки представників деяких політичних сил, пов'язані з порушенням роботи транспорту, державних установ; дії футбольних уболівальників, трагічні події листопада-грудня 2013 р. та січня-березня 2014 р. в Києві, які призвели до багатьох жертв, тощо. При цьому стрімке зростання злочинності в Україні у зв'язку з масовими заворушеннями, які мають протестну, сепаратистську, терористичну спрямованість, сьогодні набуває низки характерних ознак, до яких насамперед варто зарахувати їх політизацію, технічну оснащеність, професіоналізм учасників [1, с. 13], екстремістську мотивацію.

Але за цей час лише за кількома кримінальними справами дії винних за обвинувальним вироком кваліфіковані як активна участь або організація масових заворушень. Це пов'язано з наявністю деяких складнощів, із якими стикається суд й обвинувачення під час кваліфікації дій учасників масових заворушень.

Актуальність теми. Значний внесок у дослідження теоретичних питань, пов'язаних із проблемами кримінально-правової характеристики та кваліфікації дій учасників масових заворушень, питань протидії злочинним діям, що вчиняються особами в складі натовпу, фрагментарно досліджено в працях вітчизняних учених: М.І. Бажанова, В.І. Борисова, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, Н.О. Гуторової, Т.П. Гусака, І.М. Даньшина, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової, О.О. Дудорова, В.П. Ємельянова, А.П. Закалюка,

О.О. Кваші, О.М. Костенка, М.Й. Коржанського, В.В. Кузнецова, В.М. Куца, О.Г. Колба, С.Я. Лихової, В.А. Мисливого, А.А. Музики, В.О. Навроцького, М.І. Панова, А.В. Савченка, Є.Л. Стрельцова, В.П. Тихого, Є.В. Фесенка, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, П.В. Шалдиврана, Н.М. Ярмиш, С.С. Яценка та ін.

Але й до цього часу на практиці існує багато проблемних питань, які потребують свого вирішення, зокрема щодо кваліфікації дій учасників масових заворушень.

Метою статті є аналіз спірних питань, пов'язаних із кваліфікацією дій учасників сучасних масових заворушень.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні означені суспільно небезпечні дії, залежно від обставин, кваліфікуються за ст. 294 Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Суспільна небезпека масових заворушень полягає в тому, що вони спроможні хоча б і тимчасово паралізувати (паралізація передбачає повне позбавлення здатності або можливості діяти, на відміну від дезорганізації, яка розглядається як розладнання організації, порушення порядку, дисципліни, організованості [2, с. 128, 397]) діяльність органів державної влади й управління; призвести до масштабних порушень громадського порядку; поставити під загрозу громадську безпеку; потягти за собою людські жертви; спричинити суттєву економічну шкоду державі, суспільству або конкретним особам.

Суспільно небезпечні дії великої кількості осіб (натовпу як масового скупчення людей) характеризуються агресивністю, сильним взаємовпливом, розпалюванням емоцій, активним використанням таких ситуацій криміналітетом.

Заворушення визнаються масовими тоді, коли натовп на деякий час буде «господарем становища», в результаті чого діяльність органів влади буде паралізована і для відновлення порушеного порядку необхідно вдатися до надзвичайних заходів: посилення охорони громадського порядку додатковими силами міліції, введення військових підрозділів, оголошення надзвичайного стану тощо.

Отже, безпосереднім об'єктом масових заворушень уважається громадський порядок і громадська безпека.

Об'єктивна сторона злочину (ст. 294 КК України) передбачає дві форми дій: по-перше, організація масових заворушень, які призвели до насильства над особою, погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницького виселення громадян, опору представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовуються як зброя, а по-друге, активна участь у зазначених діях.

Під організацією масових заворушень розуміють, по-перше, діяльність, спрямовану на підшукування й підготовку осіб для участі в масових заворушеннях, об'єднання натовпу, а по-друге, керівництво такими діями, які спрямовані на збудження в людей негативного ставлення до законної влади, чинного в державі правопорядку і громадської безпеки та на підбурювання натовпу до вчинення насильства над громадянами, погромів, підпалів, знищення майна, озброєного опору представникам влади, захоплення будівель і насильницького виселення громадян.

Способи здійснення організаційних дій можуть бути різними: скликання натовпу; звернення до нього, підготовка й розповсюдження листівок або інших друкованих видань; заклики до непокори, вчинення опору представникам влади, оголошення звернень, у тому числі доведення до натовпу завідомо неправдивої інформації (цьому можуть передувати дії з розповсюдження відповідних чуток); підбурювання до погромів; розподіл ролей серед своїх прибічників; розробка планів дій натовпу з урахуванням настрою людей, накопичених ними образ із визначенням винних у стані, що склався, тощо.

Злочин у формі організації масових заворушень вважається закінченим, якщо дії організатора були результативними, тобто призвели до вчинення дій, зазначених у КК України, або до спроби їх учинити [3, с. 592–593].

За справою Ж.А. Сабітової, яка судом засуджена за організацію масових заворушень, Верховний Суд СРСР свого часу вказав, що суд неправильно кваліфікував дії засудженої як за закінчений злочин, оскільки всі дії Ж.А. Сабітової виявилися в тому, що вона виготовила листівки, зміст яких був спрямований на збудження національної ворожнечі та образу громадян іншої національності, але розповсюдити ці матеріали вона не змогла, оскільки була затримана працівниками правоохоронних органів [4].

Дії М. під час масових заворушень у січні 1990 р. в Душанбе слідством кваліфіковані як організація масових безпорядків. Але суд указав, що зафіксовані на відеоплівці дії М., коли він знаходився на сходах будівлі ЦК КП Таджикистану, виражалися в тому, що він «приседав і махав руками, жестикулював призывно...». При цьому в справі були відсутні дані щодо змісту його закликів. За таких умов суд не знайшов підстав для визнання М. організатором безпорядків [5, с. 42]. Або, кваліфікуючи дії С. як організатора масових заворушень у м. Темір-Тау (Магнітка) у серпні 1959 р., слідство висунуло звинувачення С. у тому, що він, озброєний металевим прутком, «бегал» серед натовпу і «своими действиями подогревал бесчинствующих...» [6, с. 53].

Правова кваліфікація дій організатора заворушень А. в м. Кувасай, де в 1989 р. почалися масові заворушення, які потім поширилися на Ферганську область (Узбекистан),

виразилася в закликах: під час виступу перед натовпом А. закликав учасників: «Турки нічого не зрозуміли, їх треба провчити...». Саме після цього заклику почалися масові заворушення [7, с. 43].

Найчастіше дії з організації заворушень учиняються ще до їх початку. При цьому така діяльність може мати вигляд легітимної, наприклад, звернення до органів влади із законними вимогами (від населення міста, району). Але мітинги, демонстрації, збори, що передують заворушенням і мають на меті примусити владу звернути увагу на вирішення соціальних проблем людей, фактично спрямовані на концентрацію екстремістських сил для наступних масових заворушень.

Надалі дії натовпу можуть вийти з-під контролю організаторів. Тоді вчиняються злочинні дії, які не передбачені прогнозом розвитку подій: пограбування, вбивства, згвалтування, крадіжки, захоплення та утримання заручників тощо (може бути більше ніж 20 видів самостійних злочинів переважно антигромадської спрямованості).

Під *насильством над особою* розуміють усі можливі форми насильницьких дій: заповідання ударів, побоїв, тілесних ушкоджень, незаконне позбавлення волі тощо. Застосування насильства може бути й щодо представників влади. Зокрема, під час масових заворушень у Феодосії в червні 1995 р. натовпом, що безчинствував, утримувався як заручник начальник відділу міліції. Стосовно нього застосовувалися насильницькі дії: його неодноразово обливали легкозаймистою рідиною з погрозою підпалити [8].

Зазначені діяння охоплюють заповідання тілесних ушкоджень, за винятком тяжких, які кваліфікуються за сукупністю злочинів (ст. 121 КК України). Учinenі під час заворушень убивства та згвалтування також потребують додаткової кваліфікації.

Судова практика зараховує до масових заворушень факти насильницького звільнення натовпом осіб, які перебували в слідчих ізоляторах, ізоляторах тимчасового тримання (заарештовані чи затримані за підозрою в учinenні злочинів) [9, с. 67].

Уважається, що групові бійки, які виникають на ґрунті особистих образ, не створюють складу злочину, передбаченого ст. 294 КК України, хоча вчиняються вони натовпом і можуть супроводжуватися заповіданням тілесних ушкоджень або навіть убивствами. При цьому відсутня така важлива ознака масових заворушень, як посягання на діяльність органів державної влади й управління. Учinenня під час таких дій опору представникам державної влади виступає як елемент, який супутній бійці, але не її меті [10, с. 110–111]. Надалі ці дії можуть розглядатися як масові заворушення, коли вони перетворюються в посягання на діяльність державної влади й управління: насильницьке звільнення з місць тримання затриманих за вчинення бійки, погроми тощо. Такі дії мають характер посягання на діяльність органів влади й управління.

Погроми, підпали та знищення майна – це способи приведення майна у стан повної непридатності для використання або його пошкодження.

Погроми – це знищення чи руйнування приміщень, які займають державні, приватні, громадські установи, підприємства й організації; пошкодження чи руйнування житла громадян. Ці дії можуть супроводжуватися насильством над людьми (власниками житла, працівниками установ, охороною).

Підпали – дії, які призводять до загоряння споруд чи майна (незалежно від того, встигли погасити пожежу чи ні, навіть коли об'єкт у такому разі залишився непошкодженим).

У справі про масові заворушення, які мали місце 9 березня 2001 р. в м. Києві, дії М. розглядалися як активна

участь у масових заворушеннях із кваліфікуючою ознакою – вчинення підпалів: під час заворушень він підпалив принесену із собою пляшку із запалювальною сумішшю та кинув її у співробітників міліції, від чого на чотирьох із них загорівся формений одяг. Але Апеляційний суд м. Києва у своїй ухвалі зазначив, що ця кваліфікуюча ознака підлягає виключенню з вироку, оскільки в М. не було намірів учинити підпали споруд, приміщень, транспорту. Він використовував пляшку із запалювальною сумішшю як зброю для вчинення опору представникам влади [11].

Знищення майна – це приведення його в повну непридатність для використання за цільовим призначенням. Унаслідок знищення майна воно перестає існувати або повністю втрачає свою цінність [12, с. 251].

Під час досудового слідства у справі про масові заворушення 9 березня 2001 р. (м. Київ) під час кваліфікації дій учасників заворушень була застосована така кваліфікуюча ознака, як знищення майна. Такий висновок слідством зроблено у зв'язку з тим, що в результаті вчинення масових заворушень пошкоджено майно МВС України: 73 комплекти форменого одягу працівників міліції, 49 захисних касок, 8 протиударних щитів тощо, а також пошкоджено нижню частину будівлі та прилеглого паркану буд. № 23 по вул. Лютеранській. Суд обгрунтовано виключив із обвинувачення всіх засуджених кваліфікуючу ознаку «знищення майна», зазначивши, що знищення майна – це приведення його в повну непридатність до використання за цільовим призначенням, а дії засуджених та інших невстановлених досудовим слідством осіб призвели тільки до його пошкодження, що не передбачено диспозицією ст. 71 КК України [11]. Можуть бути й інші, окрім погромів і підпалів, способи знищення майна, наприклад, шляхом вибуху.

Захоплення будівель і споруд – протиправний насильницький доступ у приміщення та його зайняття повністю або частково з метою перешкодження чи виключення можливості його використання законним власником чи користувачем за функціональним призначенням. Спосіб захоплення – відкритий, таємний чи з використанням обману, з подоланням перешкод або опору чи без нього – для кваліфікації значення не має.

Останнім часом набуло поширення рейдерство, пов'язане саме із захопленням підприємств. Таке захоплення може супроводжуватися спричиненням тілесних ушкоджень, знищенням майна, залученням до акції значної кількості людей з обох сторін. Тому не виключно, що дії винних у випадку виникнення заворушень можуть бути кваліфіковані не тільки як самоправство (ст. 356 КК України) або захоплення державних чи громадських будівель або споруд (ст. 341 КК України), а і як організація масових заворушень.

Насильницьке виселення громадян – протиправне й незаконне позбавлення людини права проживати в наданому чи належному їй на законних підставах жилому приміщенні.

Найчастіше такі дії вчиняються під час заворушень, які виникли на ґрунті міжетнічних або міжнаціональних конфліктів. Це можуть бути так звані «етнічні чистки»: виселення вірмен в Сумгаїті, азербайджанців у Нагірному Карабасі; спроби виселення ромів (циган) під час конфліктів у деяких населених пунктах України.

Озброєний опір представникам влади полягає в активній протидії представникам влади, що мають право застосовувати примусові заходи до правопорушників (працівники поліції, Служби безпеки України, військові, вартові, депутати тощо). При цьому опір здійснюється із застосуванням як вогнепальної чи холодної зброї, так й інших предметів, які використовуються як зброя (палиці, каміння, металеві пруті).

Застосування зброї може виражатися в погрозах її застосування, пострілах угору або на ураження та інших маніпуляціях, спрямованих на залякування представників влади. Учинення такого опору під час масових заворушень не потребує додаткової кваліфікації за ст. 342 КК України.

Ідеться саме про застосування зброї або предметів, які використовуються як зброя. У справі про «Біле братство» дії обвинувачених Ю.А. Кривоногова й В.В. Ковальчука слідством кваліфіковані як організація масових заворушень, що супроводжувалися опором представникам влади із застосуванням як зброї вогнегасника. 10 листопада 1993 р. в Києві в Софійському соборі, з метою завадити працівникам міліції виконувати свої службові обов'язки, був приведений у дію вогнегасник: його порошок речовина була спрямована на співробітників правоохоронних органів.

За таких обставин суд дійшов висновку, що вогнегасник застосували проти працівників міліції не як зброю, а «за своїми властивостями, які не в змозі викликати наслідки, що характерні при застосуванні зброї, і не потягли таких наслідків» [13].

Якщо масові заворушення інспіровані бандою, то дії винних можуть бути кваліфіковані за сукупністю злочинів, передбачених ст. ст. 294 та 257 КК України. Але під бандою розуміють стійку організовану й озброєну групу з двох або більше осіб, які попередньо об'єдналися для вчинення одного або кількох нападів на громадян чи підприємства, установи та організації. Однак, як правило, ці ознаки відсутні в учасників масових заворушень. Найчастіше це особи, які випадково зустрілися в натовпі, в них немає заздалегідь розробленого плану нападів, розподілу ролей тощо.

Дійсно, під час нападів у процесі масових заворушень (наприклад, захоплення будівель, споруд; дії, пов'язані з насильницьким звільненням затриманих підозрюваних, обвинувачених, тощо) може бути застосована зброя. Однак для звинувачення в бандитизмі потрібно доведення, що підозрювані в період інкримінованих їм діянь входили до складу банди і брали участь у нападах.

У справі про масові заворушення в Новочеркаську (червень 1962 р.) декілька осіб засуджені за сукупністю злочинів, передбачених ст. ст. 77 (бандитизм) і 79 (масові безпорядки) КК РРФСР. Між тим у вироку суд обмежився лише вказівкою в загальній формі на те, що підсудні брали участь у бандитських нападах на приміщення державних і партійних установ. У результаті вирок стосовно цієї групи осіб обгрунтовано скасований [14].

Активна участь у масових заворушеннях передбачає безпосередню участь осіб у насильстві та вчиненні інших дій, передбачених диспозицією ст. 294 КК України. Лише перебування в натовпі під час масових заворушень не є свідченням активної участі особи в заворушеннях.

Кваліфікуючими видами масових заворушень є організація масових заворушень або активна участь у них, якщо ці дії призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 294 КК України). Загибель людей – заподіяння смерті одній чи кільком особам. Під іншими тяжкими наслідками розуміється заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи більше особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом чи більше особам, значних матеріальних збитків юридичним чи фізичним особам.

Умисне знищення або пошкодження чужого майна під час масових заворушень, учинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або заподіяння майнової шкоди в особливо великих розмірах необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 294 й ч. 2 ст. 194 КК України [15, с. 77].

У справі про масові заворушення 9 березня 2001 р. в м. Києві суд безпідставно, без будь-якого обгрунтування,

врахував обставину, що обтяжує покарання, – «вчинення злочину загальнонебезпечним способом». Апеляційний суд м. Києва під час розгляду справи дійшов висновку, що в діях засуджених ця обтяжуюча обставина відсутня, оскільки ця ознака є не обтяжуючою покарання обставиною, а складовою частиною злочину й тому з вироку суду першої інстанції необхідно виключити вказівку суду щодо всіх засуджених про зазначену обтяжуючу обставину [11].

Якщо під час учинення злочину, передбаченого ст. 392 КК України (дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань), напад на адміністрацію установи виконання покарань поєднаний із погрозами, насильством над особою та вчиненням інших дій, передбачених диспозицією ст. 294 КК України, то такі дії винних кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ст. ст. 294 і 392 КК України.

Суб'єктивна сторона масових заворушень характеризується прямим умислом дій організаторів та активних учасників. Щодо суспільно небезпечних наслідків їх психічне ставлення може виражатися й у непрямому умислі.

Так, у справі за звинуваченням Ю.А. Кривоногова та ін. (справа «Білого братства») суд указав, що звинувачення в організації масових заворушень, які супроводжувалися пошкодженням майна, не знайшли свого підтвердження, оскільки пошкодження в соборі іконостаса (порошковою речовиною) трапилося не в результаті умисних дій, спрямованих на це, а через необережність: під час використання вогнегасника проти працівників міліції в обмеженому приміщенні, де знаходився вітвар (хоча диспозиція ст. 294 КК України, як уже зазначалося, пошкодження майна не передбачає) [13].

Мотиви та цілі злочину можуть бути різними: політичні, корисливі, релігійні, хуліганські, помста (покарання осіб, винних, на думку активних учасників масових заворушень, наприклад, у погіршенні умов життя, безробіття, перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів у результаті незаконного застосування сили, зброї, спецзасобів) тощо. Вони не впливають на кваліфікацію, а лише враховуються під час призначення покарання.

Так, К., засуджений за активну участь у червні 1995 р. в масових заворушеннях у Криму, пояснив, що за два місяці до заворушень він був заарештований у зв'язку з учиненням хуліганських дій і заповіданням тяжких тілесних ушкоджень працівнику міліції. З-під арешту був звільнений за хабар, який був переданий слідчому його знайомими – членами організованого злочинного угруповання. Розуміючи, що гроші він не зможе повернути, К. пообіцяв допомогти угрупованню, коли потрібна буде його участь. Тому під час масових заворушень у Феодосії він уважав себе зобов'язаним брати активну участь у погромах, оскільки серед організаторів були ті, хто допоміг йому уникнути відповідальності за вчинення тяжкого злочину [16].

Масові заворушення можуть супроводжуватися посяганням на расову, національну рівноправність або ставлення до релігії й виражатися, наприклад, у погромах та інших діях (наприклад, насильницьке виселення громадян) щодо осіб якоїсь національності або представників іншої релігії. У таких випадках діяння винних кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ст. ст. 294 і 161 КК України.

Організатори масових заворушень можуть мати на меті не тільки заворушення, які призводять до тимчасової паралізації місцевої влади, а й такі, що спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади. У такому разі їх дії підлягають кваліфікації й за ст. 109 КК України.

Якщо під час масових заворушень учиняються дії (наприклад, підпали, знищення майна шляхом вибуху тощо) з

метою не тільки порушення громадської безпеки та паралізації діяльності органів місцевої влади, а й залякування населення або з метою впливу на прийняття якихось рішень чи вчинення або невчинення органами державної влади чи місцевого самоврядування, службовими особами цих органів дій або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів, то дії винних повинні бути кваліфіковані за ст. 258 КК України, тобто як терористичний акт.

Не завжди потрібна додаткова кваліфікація дій активних учасників заворушень за ст. 341 КК України в разі захоплення державних або громадських будівель чи споруд. Частіше за все під час заворушень захоплення будівель або споруд здійснюється натовпом з метою погромів, руйнувань тощо, а не з метою незаконного користування ними або перешкодження їхній нормальній роботі (як передбачено в ст. 341 КК України). Таке можливо в разі вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або коли приміщення захоплюється з метою перебування там учасників масових заворушень (обладнання там штабів, пунктів харчування, організації тимчасового проживання осіб, які прибули для участі в заворушеннях з інших регіонів, тощо).

Суб'єктом масових заворушень можуть бути лише їхні організатори й активні учасники, які досягли 16-річного віку. Інші особи, які перебували в натовпі, можуть нести відповідальність із 14 років, але за вчинення інших злочинів: убивств, звалтувань і деяких інших.

У КК України йдеться не лише про масові заворушення (ст. 294), а й про групове порушення громадського порядку (ст. 293), заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295), а також хуліганство, вчинене групою осіб (ч. 2 ст. 296). Об'єктом усіх цих злочинів є громадський порядок (для масових заворушень, як уже зазначалося, це також і громадська безпека), а об'єктивна сторона, на нашу думку, інколи не має якихось значних розбіжностей. Тому важливо визначитися з відмінностями в зазначених складах злочинів.

Йдеться передусім про їх об'єктивну сторону та мотивацію дій. Для ст. 293 КК України – це організація групових дій, спрямованих на грубе порушення громадського порядку або активна участь у них, але ці дії не супроводжуються явною неповагою до суспільства. Для масових заворушень (ст. 294 КК України) – це також дії, які можуть бути спрямовані на грубе порушення громадського порядку, але вони при цьому супроводжуються вчиненням погромів, руйнуваннями, підпалами та іншими подібними діями, а також учиненням збройного опору представникам органів влади й цим можуть дезорганізувати або паралізувати на якийсь час діяльність органів влади та управління. Вони також можуть мати хуліганський характер, але, на відміну від дій, передбачених ст. 293 КК України, виходять не від окремої групи, а від натовпу (масового скупчення людей) [17, с. 225].

Законодавець не визначає, яка кількість людей потрібна для визначення заворушень масовими. Уважається, що кількість людей для наявності цієї ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 294 КК України, повинна бути достатньою, щоб перекрити транспортні шляхи, зрвати проведення масових заходів тощо, тобто контролювати відповідні досить значні території [18, с. 47–48]. Дослідник масових заворушень у СРСР у 1953–1980 рр. В.О. Козлов вважає, що за чинною тоді практикою масовими визнавалися заворушення, в яких брали участь не менше ніж 300 учасників [6, с. 8].

У справі про «Біле братство» суд, обґрунтовуючи свої висновки стосовно відсутності в діях підсудних ознак злочину, передбаченого ст. 71 КК України (масові заво-

рушення), зазначив, що їхній умисел був спрямований на організацію й участь у діях, які порушують громадський порядок, обмеженою нечисленною групою осіб у кількості приблизно 20–30 чоловік, які об'єднані спільним мотивом, оснований на належності до віровчення Кривоногових, і не охоплював наміру залучити безліч людей з іншими молитвами [13].

Ст. 295 КК України передбачає відповідальність за публічні заклики до вчинення погромів, підпалів та інших дій, тобто фактично до вчинення масових заворушень. І за деяких умов їх можна розглядати як дії з організації масових заворушень. Треба враховувати, що під час масових заворушень, які виникають переважно стихійно, органи управління в натовпі утворюються безпосередньо під час протиправних дій серед найбільш активних їх учасників, у тому числі й тих, хто закликав до таких дій.

Розмежування можливо передусім за суб'єктивною стороною. Якщо організатор масових заворушень діє з прямим умислом і бажає настання шкідливих наслідків, то зазначені в ст. 295 КК України публічні заклики передбачають непрямий умисел, коли винний лише припускає можливість настання шкідливих наслідків своїх дій (публічних закликів).

Стосовно дій, передбачених ч. 2 ст. 296 КК України, то там також ідеться не про натовп, а про групу осіб. При цьому ці дії не пов'язані з учиненням погромів, руйнувань, підпалів та інших подібних дій, хоча й можуть супроводжуватися знищенням або пошкодженням майна, насильством, навіть тимчасовим припиненням нормальної діяльності установи, підприємства чи громадського транспорту. Але останнє буде свідчити лише про особливу зухвалість хуліганських дій.

Із суб'єктивної сторони масові заворушення можуть мати ті самі мотиви, що й передбачені ст. 296 КК України, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства (наприклад, хуліганські дії або акти вандалізму фанатів після програшу їхньої улюбленої команди). Для ст. 293 КК України це буде лише грубе порушення громадського порядку (наприклад, блокування транспортних шляхів, роботи державних органів влади тощо), але з інших мотивів (наприклад, вимагання виплати затриманої заробітної платні; незгода з прийняттям органами державної влади якогось рішення тощо).

Дії винних можуть бути кваліфіковані як групове хуліганство, яке надалі може набути вигляду дій, спрямованих на організацію масових заворушень. Найчастіше це буває, коли стосовно таких осіб правоохоронними органами застосовуються законні заходи щодо запобігання іншим суспільно небезпечним діям. Наприклад, затримання за вчинення хуліганських дій якоїсь особи з групи може спровокувати надалі натовп до вчинення погромів, захоплення місць тримання затриманих (з метою їх звільнення) та інших дій, передбачених ст. 294 КК України, тобто до масових заворушень.

Крадіжки майна після вчинення погромів не є характерним явищем для учасників заворушень. Найчастіше йдеться про дії осіб, які фактично не беруть участь у заворушеннях, а лише перебували в ар'єргарді колони натовпу, після погромів саме ці особи займалися крадіжками та грабежами майна, яке залишалось на місці погромів. Якщо під час масових заворушень їх активні учасники вчиняють крадіжки та грабежі, потрібна додаткова кваліфікація дій винних.

Для масових заворушень, які вчиняються футбольними фанатами, картина буде інша: переважно це хуліганство, вандалізм, застосування насильства стосовно представників влади, заподіяння тілесних ушкоджень особам серед уболівальників команди-суперника тощо [19, с. 60].

Для масових заворушень, учинених в установах пенітенціарної служби України, поширеними є вчинення насильницьких дій щодо охорони та працівників зазначених установ; убивства, зґвалтування, крадіжка продуктів, ліків і наркотиків, знищення майна, втеча з місць позбавлення волі тощо [20].

Висновки. Багато питань кваліфікації дій організаторів та активних учасників сучасних масових заворушень викликають багато запитань і потребують додаткового поглибленого дослідження. Зокрема, це стосується сучасних масових заворушень, які вчиняються з екстремістських мотивів за участю екстремістських формувань, які є саморганізуючими формуваннями, в результаті чого натовп під час таких заворушень утрачає ознаки стихійного формування й має деякі ознаки організованого угруповання.

Загалом же масові заворушення – це насильницькі масові (групові) злочини, вчинені з різних мотивів (хуліганство, помста, з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості тощо) особами в складі натовпу, що безчинствує, які посягають на громадську безпеку і громадський порядок, як злочинний вияв невдоволення діяльністю органів влади й управління, спрямовані на повну або тимчасову паралізацію їхньої діяльності й супроводжуються насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовуються як зброя.

Список використаної літератури:

1. Гусак Т.П. Протидія злочинним діям, що вчиняються особами у складі натовпу : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія, кримінально-виконавче право» / Т.П. Гусак. – К., 2015. – 258 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотипное. – М. : Рус. яз., 1988. – 750 с.
3. Яценко С.С. Масові безпорядки / С.С. Яценко // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) на ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 3. – 2001. – 792 с.
4. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 29 марта 1991 г. по делу Сабитовой Ж.А. // Вестник Верховного Суда СССР. – 1991. – № 8. – С. 15–16.
5. Фортуна Н.Г. Уголовно-правовая борьба с массовыми беспорядками / Н.Г. Фортуна // Вестник МГУ. Серия 11 «Право». – 1992. – № 2. – С. 38–44.
6. Козлов В.А. Массовые беспорядки в СССР при Хрущеве и Брежнев (1953 – начало 1980-х гг.) / В.А. Козлов // Архив новейшей истории России. Исследования. – Выпуск 1. – Новосибирск : Сибирский хронограф, 1999. – 416 с.
7. Абдульманов А. Ответственность за массовые беспорядки / А. Абдульманов // Российская юстиция. – 1996. – № 1. – С. 43–45.
8. Кримінальна справа № 48-550 // СВ ГУ СБ України в Автономній Республіці Крим.
9. Дьяков С.В. Государственные преступления (против основ конституционного строя и безопасности государства) и государственная преступность / С.В. Дьяков. – М. : Норма, 1999. – 320 с.
10. Дьяков С.В. Ответственность за государственные преступления / С.В. Дьяков, А.А. Игнатъев, М.П. Карпушин. – М. : Юрид. лит., 1988. – 224 с.
11. Кримінальна справа № 1-309/01В // Архів Голосіївського районного суду міста Києва за 2003 рік.
12. Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодав-

ством вимог пожежної безпеки : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 1976 р. № 4 (в редакції Постанови від 3 березня 2000 р. № 3) // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963–2000). Офіційне видання : у 2 т. / за заг. ред. В.Ф. Бойка. – К. : АСК, 2000. – Т. 2. – С. 249–252.

13. Кримінальна справа № 2-2/1996 // Архів Апеляційного суду міста Києва за 1996 рік.

14. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 27 марта 1991 г. по делу Зайцева А.Ф. и других // Вестник Верховного Суда СССР. – 1991. – № 9. – С. 6–8.

15. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 р. № 2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963–2000). Офіційне видання : у 2 т. / за заг. ред. В.Ф. Бойка. – К. : А.С.К., 2000. – Т. 2. – 2000. – С. 73–79.

16. Кримінальна справа № 48-621 // Архів Верховного Суду Автономної Республіки Крим за 1997 рік.

17. Про судову практику в справах про хуліганство : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 червня 1991 р. № 3 (п. 15) // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963–2000). Офіційне видання : у 2 т. / за заг. ред. В.Ф. Бойка – К. : А.С.К., 2000. – Т. 2. – 2000. – С. 221–228 (постанова не є чинною).

18. Соловьев А. Массовые беспорядки: организация, участие, призывы к неподчинению / А. Соловьев // Российская юстиция. – 2000. – № 7. – С. 47–48.

19. Мейтин А.А. Понятие, виды и уголовно-правовая оценка преступлений, совершаемых футбольными болельщиками / А.А. Мейтин // Юрист-Правовед. – 2002. – № 2 (5). – С. 58–63.

20. О массовых беспорядках в СИЗО № 1 УВД Днепропетровской области, мерах по их недопущению и наказанию виновных : Приказ МВС УРСР от 28.06.1990 № 202.